

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	7
<i>Вступ</i>	11
1. Революція в ноутбуку	19
2. Як ми стали Bellingcat	66
3. Захисна стіна фактів	104
4. Миша ловить kota	142
5. Наступні кроки	173
<i>Післямова. Розмова з убивцями</i>	198
<i>Подяки</i>	221
<i>Примітки</i>	222

Вступ

Міністри поспішали до підземної конференц-зали COBRA* в центрі Лондона на кризову нараду. На британських територіях застосували хімічну зброю — і були підстави вважати, що це замах на вбивство. Сергій та Юлія Скрипалі лежали в шпиталі на штучній вентиляції, накачані атропіном та заспокійливими препаратами, під посиленою охороною. Британія мусила реагувати. Підозра одразу впала на Кремль: однією із жертв був колишній полковник російської військової розвідки — подвійний агент, який працював на Британію. У березні 2018 року його разом із дочкою знайшли непритомними на лавці в мирному англійському містечку Солсбері. Обоє були на межі смерті. Москва заперечувала свою причетність.

«Наші [закордонні] колеги із серйозними обличчями та пафосом кажуть, що якщо це Росія, то відповідь буде такою, яку Росія запам'ятає назавжди, — заявив міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров. — Це несерйозно, це чистої води пропаганда і нагнітання істерики»¹.

Проте кремлівський слід і раніше простежувався в отруєннях заради помсти — приміром у справі Александра Литвіненка,

* The Cabinet Office Briefing Rooms (COBR) — зали засідань британського Кабінету міністрів у Лондоні. Їх використовують комітети, що координують дії під час державних чи регіональних кризових ситуацій, а також реагують на важливі події за кордоном. COBRA — розмовна назва. — Прим. пер.

ще одного колишнього російського розвідника, який перебрався в Британію і різко критикував президента Владіміра Путіна. 1 листопада 2006 року Літвіненко зустрівся з двома колишніми агентами КДБ у лондонському готелі «Міленіум». Увечері того ж дня він занедужав. Через кілька тижнів Літвіненко помер від отруєння полонієм-210.

За збігом обставин британська оборонна лабораторія Портон-Даун, яка вивчає такі отрути, розташована за кілька кілометрів від Солсбері. Експерти з хімічної зброї негайно взяли зразки крові шістдесятирічного Сергея Скрипаля та його тридцятидвохрічної доньки Юлії, щоб дослідити, що саме їм загрожувало. Результат був однозначним: «Новічок А-234», отруйна речовина нервово-паралітичної дії, розроблена в Радянському Союзі у 1970–1980-х, коли Путін був ще офіцером КДБ. Лише один мазок цієї речовини по шкірі здатен призвести до втрати зору, утрудненого дихання, безперестанного блювання, конвульсій і смерті. Аналітики розвідки виявили, що Росія перехоплювала всю комунікацію між Скрипалем і його дочкою, перш ніж та вилетіла з Москви до батька у двотижневу відпустку. Стежачи за Юлією, російські оперативники розкрили місцеперебування її батька².

«Або це був прямий акт агресії Російської держави проти нашої країни, — заявила прем'єр-міністерка Тереза Мей у Палаті громад, — або російський уряд втратив контроль над цією нервово-паралітичною речовиною, яка може завдати катастрофічної шкоди, і допустив, щоб вона потрапила в руки інших людей». Москва мала пояснити ситуацію впродовж сорока восьми годин. «Якщо ми не отримаємо відповіді, яка заслуговує на довіру, це означатиме, що цей акт є незаконним застосуванням сили з боку Російської держави проти Сполученого Королівства. Тоді я повернуся в цю залу й оголошу повний комплекс заходів, які ми застосуємо у відповідь»³.

Російські державні ЗМІ поширюють теорії змови, стверджуючи, що Велика Британія утримувала Скрипалів на своїй території проти їхньої волі. Крім того, якщо нервово-паралітична речовина належала до класу військових, чому жертви не померли одразу? Такі заяви мали подвійну дію: сіяли сумнів і виражали погрозу — мовляв, якби це було діло рук Кремля, операція не скінчилася б провалом.

Британці вислали двадцятьох трьох російських дипломатів, яких визнали негласними розвідниками. Країни-союзниці солідаризувались і теж оголосили російських «дипломатів» персонами нон-грата. США відправили додому шістдесятю осіб і одночасно запровадили банківські й експортні санкції. Москва помстилася: вислала іноземних дипломатів із російської території⁴.

Ми в Bellingcat спостерігали за подіями, чекаючи слушного моменту, щоби вступити. Ми — онлайн-агенція, наші представники розкидані по всьому світу. Ми розслідуємо воєнні злочини та спростовуємо дезінформацію, ґрунтуючи свої висновки на інформації з відкритих джерел: соцмереж, злитих баз даних, безкоштовних супутникових карт. Парадокс у тому, що в добу тотальної дезінформації факти знайти легше, ніж будь-коли. Основна команда з вісімнадцяти осіб постійно працює з десятками добровольців, готує та поширює звіти, які читають сотні тисяч людей, зокрема урядовці, впливові медійники, політики. У нас немає програми дій, однак є кредо: існують докази, існує брехня, і людям усе ще важлива різниця між ними.

Упродовж місяців після замаху, поки Сергей і Юлія Скрипалі одужували, Скотленд-Ярд намагався розплутати справу. На вході до помешкання Сергея, де, можливо, і відбулось отруєння, не було камер спостереження. Слідчі зібрали та переглянули 11 000 годин відео з довколишніх камер, вивчили карткові платежі та використання мобільних телефонів у районі⁵. Поки вони шукали відповідей, сталося ще одне отруєння.

Чоловік із Солсбері, якого залежність змусила порпатись у смітниках, знайшов, як йому здалося, пляшечку парфумів Nina Ricci й подарував її своїй подрузі. Та бризнула парфумами на загіяток, що спричинило жакливу хворобу. 8 липня лікарі шпиталю були вимушені відключити постраждалу від апарата підтримки життєдіяльності. Організація із заборони хімічної зброї дослідила зразки, узяті з підірваної пляшки парфумів, і підтвердила, що в ній міститься «Новічок». «Ця речовина — одна з найрідкісніших з-поміж хімічної зброї у світі. Те, що її двічі виявили в такий стислий проміжок часу на невеликій території, не може бути випадковістю», — ішлося в заяві Британської антитерористичної поліції⁶.

Схоже, зловмисники викинули у смітник ємність, де було вдосталь нервово-паралітичної речовини, щоб убити тисячі людей?

Через пів року після замаху на Скрипалів поліція нарешті оприлюднила те, чого ми чекали. Зображення з двома росіянами, які прибули в аеропорт Гатвік за пару днів до отруєння. За наступні кілька днів чоловіки потягом дісталися з Лондона до Солсбері й тинялися поблизу будинку перебіжчика⁸. Правоохоронці потребували допомоги в ідентифікації двох осіб, які подорожували під іменами «Александр Петров» і «Руслан Боширов», — для цього й опублікували зображення. У Скотленд-Ярді сподівалися, що хтось їх упізнає. Звісно, Кремль упізнав.

«Ми вже знаємо, хто вони такі, ми їх знайшли, — заявив Путін. — Сподіваюся, вони самі з'являться і самі про все розкажуть. Це буде краще для всіх. Нічого там особливого й кримінального немає. Подивимось найближчим часом»⁹.

Найближчий час настав за наказом президента: наступного ж дня, 13 вересня 2018 року, двоє підозрюваних матеріалізувалися для інтерв'ю на кремлівському міжнародному телеканалі Russia Today. Внутрішній чат Bellingcat вибухнув повідомленнями: ми були приголомшені цим ефіром. Чоловіки заявили, що вони невинні, що вони — просто двоє друзів, які раптом вирішили відпочити й відвідати Британію, щоби помилуватися провінційним собором. У «Петрова» був такий вигляд, наче він розлючений неочікуваною публічністю. «Боширов» кривився, його обличчя вкривалося потом. Чоловіки запевняли, що вони не вбивці, а прості підприємці зі сфери фітнесу.

Журналістка RT. Що ви там робили?

ПЕТРОВ. Наші друзі давно вже радили нам відвідати це прекрасне місто.

Журналістка RT. Солсбері? Прекрасне місто?

ПЕТРОВ. Так.

Журналістка RT. А чим воно таке прекрасне?

БОШИРОВ. Це туристичне місто. Там є знаменитий собор, Солсберівський собор. Він відомий не лише в усій Європі, він відомий, я так думаю, у всьому світі. Він відомий

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

своїм 123-метровим шпилем. Він відомий своїм годинником, який був першим виготовленим у Європі. Найстаріший робочий годинник у Європі.

За день до отруєння двоє кремезних росіян влаштували першу залізничну подорож до Солсбері. Дорога туди й назад триває три години, проте в самому місті вони провели лише тридцять хвилин, оскільки, як стверджували гості студії, їх заскочив сніг. Наступного дня вони знову поїхали до Солсбері. За їхніми словами, вони гадки не мали, де розташований будинок Скрипаля. Журналістка запитала їх про пляшечку з парфумами.

Боширов. Нормальним мужикам возити із собою жіночі парфуми — хіба не безглуздо? На митниці вони перевіряють усі ваші речі. Отже, якби в нас було щось підозріле, у них точно були б запитання. Чому в чоловіка в сумці лежать жіночі парфуми? ...

Журналістка RT. Ви працюєте на ГРУ?

Петров (*журналістці*). А ви, ви працюєте?

Журналістка RT. Я? Ні, я не працюю. А ви?

Петров. І я не працюю.

Боширов. Я теж на них не працюю¹⁰.

У нашому чаті всі були одностайні: ці двоє брешуть. «Відомий своїм 123-метровим шпилем»? Хто взагалі так говорить у побуті, коли не цитує вікіпедію? Якщо британські правоохоронці не змогли визначити, хто ці люди, — це спробуємо зробити ми. Матеріалу для роботи було мало. Фотографії облич. Вигадані імена.

За кілька днів ми розкрили цю справу.

Наше розслідування справи Скрипалів опинилося на перших шпальтах по всьому світу, здійнявши лавину запитань. Як купка онлайн-детективів-самоучок ідентифікувала російську «ударну групу»? Чи це в принципі можливо? Чи можна їм вірити? Звідки вони взялися? Що взагалі за Bellingcat?

Щоб відповісти, треба повернутися на десять років назад, коли смартфони починали завойовувати світ, а соціальні медіа стали

платформою для особистих взаємин, думок, фото. Без особливо-го наміру людство виставило на найширший загал особисте життя, доти приховане. Світ став відкритим як ніколи. Ні в чому не винні люди навіть не уявляли, як легко їх тепер знайти. Як і винні.

На той час я був звичайним офісним працівником трохи за тридцять, незадоволеним своєю роботою, захоплювався комп'ютерними технологіями і цікавився новинами. Потім на мене зійшло прозріння. Якщо добряче покопатися в інтернеті, можна знайти факти, невідомі ні журналістам, ні експертам. Групка людей із таким самим прозрінням зібралася в онлайн-колектив і зосередилася на подіях та новинах, які залишали сліди в ютубі, фейсбуку, твітері тощо. Ми нарощували сили, робота й інструменти ускладнювалися, ми набували досвіду, навчалися одне в одного нових прийомів розслідування. Усе це разом творило нову сферу діяльності, що поєднала журналістику, правозахист і розслідування злочинів.

Ми довели, що сирійський диктатор Башар аль-Асад застосовував хімічну зброю проти свого народу. Ми показали, хто стояв за катастрофою рейсу МН17. Ми знаходили прихильників ІДІЛ у Європі. Ми ідентифікували неонацистів, які тероризували Шарлотсвілл у Вірджинії. Ми допомогли приборкати лавину дезінформації, яка ширилася разом із пандемією COVID-19. І ми викрили кремлівських засланих убивць.

Ця діяльність настільки нова, що не має остаточної назви. Нині найживаніша — OSINT (open-source intelligence), тобто розвідка на основі відкритих джерел. Але ця абревіатура походить із державної розвідки, чиї таємні методи відрізняються від відкритої, публічної місії Bellingcat. Мабуть, «онлайн-розслідування на основі відкритих джерел» буде точнішою назвою. Однак ми робимо значно більше, ніж просто шукаємо в інтернеті. Ми боремося з дезінформаційними силами, що розхитують суспільство. Ми наполягаємо на доказовості. І ми показуємо простим громадянам, як викривати протиправні дії та вимагати підзвітності від можновладців.

Приватний слідчий Майкл Беззел, гуром методології відкритих джерел, розшукував злодіїв на замовлення ФБР, прочісуючи такі дорогі бази даних, що для аматорів вони були недоступні. «Тепер, з OSINT, за понад 98% даних, які мені потрібно про когось дізнатися,

платити не треба. Тому я цілковито на боці OSINT. Я зрозумів, що це може бути доступним кожному», — сказав він¹¹.

Генерал Майкл Флінн, коли керував розвідувальним відділом Міністерства оборони США (ще до того, як згнівбився в адміністрації Трампа¹²), зауважував, що раніше 90% цінної інформації надходило із секретних джерел. Після появи соціальних медіа все стало навпаки: 90% цінної інформації надходить із загальнодоступних відкритих джерел¹².

Розвідувальні органи завжди збирали інформацію із відкритих джерел: переглядали газети, слухали радіопрограми. Але здебільшого вони зневажали такий матеріал, надаючи перевагу конспіративним джерелам, що виправдовувало їхні величезні бюджети і вплив. У решти людей доступу до секретних даних не було: доводилося довіряти тим, хто їх мав. Довіра громадськості похитнулася під час війни в Іраку, коли коаліція на чолі зі США виправдала вторгнення заявами про зброю масового знищення в Саддама Хусейна: ці заяви виявилися безпідставними.

Проблема суспільної недовіри нині набагато ширша, ніж недовіра мас до еліт. Громадяни сприймають одне одного з глибокою підозрою, кожен політичний табір перебуває у своїй інформаційній бульбашці. Є спокуса вважати себе — чи то читачів книжок, чи глядачів телебачення, чи борців з дезінформацією — людьми іншого рівня порівняно з довірливими прихильниками теорій змов. Проте чимало з того, у що кожен із нас вірить, ми свого часу почули від когось іншого. Тому експерти життєво важливі. Але зараз уже й цього замало. Правда стала питанням групової лояльності, і це катастрофа. Тому сьогодні кожен повинен мати можливість перевірити

---

* У 2016 році, до обрання Дональда Трампа президентом США, Майкл Флінн вів неофіційні перемовини з російським послом у США Сергеем Кісляком. Флінн пообіцяв переглянути антиросійські санкції після обрання Трампа президентом США. У січні 2017 року Флінн, перебуваючи на посаді радника Трампа з національної безпеки, на допиті у ФБР заперечив факт неофіційних перемовин з послом РФ. Згодом ФБР та військова контррозвідка США офіційно доповіли Трампу, що Флінн збрехав на допиті. У лютому 2017 року Флінн був вимушений подати у відставку з посади радника президента. — *Прим. наук. ред.*

аргументи сторін. Метод Bellingcat такий: клацніть на посилання і перевірте наші висновки самостійно.

Багато років тому про інтернет говорили як про кіберутопію, що чекає десь за рогом. Останнім часом громадська думка схиляється у зворотний бік. У цифровій ері вбачають такий собі таран, що зносить на своєму шляху все: журналістику, освіченість, політику. Ми в Bellingcat не поділяємо такого кіберпесимізму. Чудеса інтернету все ще можуть працювати на благо. Однак захист суспільства і правди вже не є прерогативою інституцій. Тепер це стосується нас усіх.

Не йдеться про допуск до надсекретних матеріалів чи посвячення в інформацію для обраних. Bellingcat — це те, чого не було ніколи досі: народна розвідка.

РЕВОЛЮЦІЯ В НОУТБУКУ

ВИНАЙДЕННЯ ОНЛАЙН-РОЗСЛІДУВАННЯ

Після пообідньої молитви 2 лютого 2011 року на майдан Тах-рір приїхали автобуси. Доти тисячі протестувальників багато днів утримували це кругове перехрестя в центрі Каїра, вимагаючи відставки президента Хосні Мубарака, який був диктатором Єгипту впродовж тридцяти років. З автобусів вийшли чоловіки з мачете, битками і клинковими бритвами. Вони мали не приєднатися до протестувальників, а розігнати їх.

Спочатку ці люди вешталися довкола, вигукуючи погрози. Звідкись підїхали вершники. Кілька чоловіків осіддали верблюдів і кинулися в натовп, розмахуючи шаблями. Найсміливіші демонстранти намагалися сформувати периметр. Але на них нападали й згори: прибічники режиму кидали цеглу з дахів, обливали окропом протестувальників на відступах. Огорнуті хмарами сльозогінного газу, демонстранти затуляли роти мокрими ганчірками. Військові старалися не помічати, як бандити цілять у журналістів. Протестувальники розкопували дороги, добуваючи каміння для захисту. Командир танка, збентежений наказом не захищати невинних, засунув собі в рот пістолет і погрожував самогубством, аби не спостерігати склавши руки за масовим убивством. Інші військові просто кидали свої пости. Вночі сутички ще тривали, але більшість журналістів припинила репортажі. Бої то розгорялися з новою силою, то затихали, тож ходити по вулиці, щось розповідаючи, було надто небезпечно.

Один журналіст, Енді Карвін із Національного суспільного радіо, залишався на позиції весь день, збираючи в цілісну картину уривчасті новини про поточний перебіг Верблужої битви. Він не мусив ховатися чи притискати до рота змочену оцтом ганчірку, щоб знешкодити газ. Він сидів за комп'ютером у Вашингтоні й збирав хроніку Арабської весни через соцмедіа. «З кожним новим твіттом я дедалі краще уявляв ситуацію на місці, — писав він згодом. — У кожного, хто твітів із майдану Тахрір, був свій особливий ракурс, однак він обмежувався найближчим полем зору. Вони ніяк не могли розповісти, що діється в інших місцях».

«Я уявляв, що літаю над полем битви на гелікоптері й спостерігаю за подіями внизу, — ділився він. — У моїй голові все зводилося в цілісну картину: на місці подій у мене не було б можливості так охопити ситуацію»¹³.

Місяцями Карвін твітів по вісімнадцять годин на день, сім днів на тиждень, розповідаючи про повстання в Тунісі, Єгипті, Бахреїні, Лівії, Ємені, Сирії. Часто кількість твітів переважувала за тисячу на день, і якось Twitter заблокував його акаунт, прийнявши за спамера¹⁴. Міжнародні кореспонденти, які пишуться роботою в гарячих точках, не вважали цю діяльність справжнім репортерством. Але для новинної індустрії, що потерпає від скорочень фінансування, залучати соцмережі як джерела новин було дуже привабливим варіантом. Проблема полягала в тому, що багато людей, які пишуть у твітері, — ідейні активісти. То як журналісти, які читали твіти з іншого боку планети, не знаючи мови й тим паче культурного контексту, могли зрозуміти, що відбувається?

Арабська весна порушила питання, що стало головним для новинарства цифрової доби: перевірка фактів. Як дізнатися, що є правдою? Як знати, *що саме* ви бачите перед собою?

Я знов і знов міркував про це на своїй офісній роботі в Лестері, де просиджував вільний час за робочим столом, дивлячись стрими з вікна готелю на майдані Тахрір. Поліція відтіснила протестувальників, ті посунули поліцію назад — дивне театральне видовище: натовп перекочувався з місця на місце, сцену затилювало сльозогінним газом, у повітрі літало каміння, стріляли водомети.